הפועל הרוכב החד־מושאי בלשון ימינו

(מיון הפעלים המודליים, האספקטואליים והאדוורביאליים)

יצחק צדקה

1. הגדרות

הצירוף הפועלי ללא השלמות עשוי להיות פשוט בן מלה אחת, או מורחב - בן שתי מלים או יותר, למשל:

צירוף פועלי פשוט - הרוח נשבה.

צירוף פועלי מורחב[1] - הגשם עומד/עשוי לחלוף; הים היה/נעשה סוער; הוא נתון תחת משמר.

1 א. נשוא מורחב, כפי שהוגדר במאמר זה, הוא כל נשוא הכולל בתוכו יותר ממלה אחת לרבות מקור נטוי. זו הגדרה כמותית ותו לא. בספרי הלימוד נהוג להבדיל בין הנשוא המורחב לבין הנשוא שאינו מורחב הכולל מושא: נשוא מורחב: הוא עשוי/ניסה/התחיל להתקדם (המקור הנטוי אינו מושא); נשוא פועלי + מושא: הוא רצה/הסכים לאכול. וכך נוהגים להבדיל ביניהם על־פי אורנן (תשל״ג; עמ׳ 93); שורצולד התשל״ו; עמ׳ 367); צדקה (1989; עמ׳ 46):
הנשוא המורחב אינו מסוגל להתגלגל למשפט:
הוא עשוי/ניסה/התחיל להתקדם ← *הוא עשוי/ניסה/התחיל שבתו תתקדם. אך הנשוא הפועלי + מושא מתרחב למשפט תקין:
הוא רצה/הסכים שבתו תאכל.
ב. אין כל צורך לא תחבירי ולא סמנטי בהבדלה זו, מאחר שהמונח ׳מושא׳ בעברית כולל כל משלים המתחייב מהמבנה התחבירי ללא התחשבות בתבנית העומק: גם המקור הנטוי להתקדם המופיע אחרי עשוי/ניסה/התחיל במשפט הנ״ל הוא מושא. כבר גזניוס (עמ׳ 350) אינו מבדיל בין שני המשלימים והוא מכנה חד־וחלק כ-object (מושא) את המקור המופיע אחרי הפעלים: החל, הואיל, הוסיף, יסף, חדל, כילה ועוד; מיהר, אבה, חפץ, מיאן, ביקש, יכול ועוד; הגדיל, השפיל, הגביה, העמיק ועוד; היטיב, הרבה ועוד. ואמנם אף הדקדוק האנגלי אינו חושש כלל לכנות במונח object את המקור־המשלים המופיע אחרי הפעלים מהקבוצה השנייה (להלן, סעיף 2, ב) כמו ניסה, התחיל, חדל ועוד (ראה קווירק־גרינבוים, עמ׳ 1187 סעיף 16.38). יש לבטל הבחנה זו בכל רמות הוראת התחביר.
ג. על־פי התבחין הזה (לעיל, א) מתקבל, שהפועל יכול (במשמעות של ׳יכולת׳) אינו מצריך מושא, שהרי הוא אינו מצטרף לפסוקית משלימה: *רמי יכול שהוא/שבנו ייסע לחו״ל. מסקנה

אחת התבניות של הצירוף הפועלי המורחב היא הצירוף המכיל מקור נטוי, כגון: עתיד לבוא, רצה לנוח, גרם לו לרוץ, רצוי לא לעשן.

במאמר זה נזדקק להגדיר ארבעה מונחים הקשורים במקור הנטוי:

א. תחליף פועל – כל מלה שאינה שם־עצם, המסוגלת לתפקד כנשוא פועלי עם משלימים־מושאים או בלעדיהם:

הוא (היה) מסוגל לכך לנהוג במכונית. יש/ראוי לא כדאי/אסור לקנות את המכונית הזאת.

ב. פועל רוכב – כל פועל או תחליף פועל המסוגל לצרף אליו מקור נטוי כמושא או כנושא:

המקור כמושא – עמד/התחיל לשחק; רצה/החליט/סירב לרקוד; יעץ לו להישאר; חייב לנוח.

המקור כנושא – אסור לעשן; הכרחי/רצוי לבדוק את הפרשה.

המלים המודגשות הן (תחליף) פועל רוכב.

ג. צירוף מקור (infinitive phrase) – רכיב תחבירי הכולל בתוכו מקור נטוי, בין אם הוא מכיל פועל רוכב ובין אם לאו:

הוא היטיב/עמד לנגן, הוא עתיד לבוא, הייתה לנו דירה להשכיר.

צירוף המקור עשוי להכיל פועל נטוי, ואז יכונה "צירוף מקור פועלי" (infinitive verb phrase).

ד. פסוקית/משפט מקור (infinitive clause sentence) – זהו כינוי לצירוף־מקור (לעיל ג), כאשר הוא משמש משפט: אסור/חובה לעשן, מפתה מאוד לגעת בפסל, (חג"ם [= חסר גוף ומספר] בלשונו של רוזן [עמ' 218]).[2]

זו סותרת את תשתיתו הסמנטית של הפועל יכול, שהרי הוא פועל דו־מקומי והכרחי לו לקבל מושא כמו כל פועל דו־מקומי אחר (ראה להלן, סעיף 8.2, א-ב).

ד. הצירוף הנשואי עשוי להיות בן ארבע תבניות:

1. צירוף פשוט: הילד ברח/עצלן.

2. צירופים מורחבים:

(1) צירוף עם מקור: עשוי/ניסה/רצה לרוץ; ביקש ממנה לשבת/להיות מועמדת.

(2) צירוף מורחב (ללא מקור): הילד נעשה/היה עצלן; עשה סדר; נתון במבוכה.

(3) צירוף שהוא ניב: פשט את הרגל, כבש פניו בקרקע.

2 המונח חג"ם אינו נראה לי. למקור הנטוי יש כינוי־גוף, 'הוא' או 'זה' ('מיותר הוא להתווכח עמם'; 'להתווכח עמם זה מיותר'). אמנם גוף זה הוא אימפרסונלי, אך מבחינה דקדוקית־פורמלית

2. פעלים מצריכי משפט

קיימת קבוצה גדולה של פעלים המצריכים פסוקית אם על פני השטח ואם בתשתית. אלה נחלקים לשתי קבוצות:

א. פעלים המסוגלים לקבל השלמה של פסוקית, כגון:

יוסף סבר/הודיע שבנו נסע/ייסע לצפת.

חלק מפעלים אלה מסוגלים להמיר את הפסוקית במקור נטוי:

הודעתי/אמרתי לו להגיש תביעה.

בתוך קבוצה זו כלולים פועלי הרצון ופועלי הרגש.

ב. פעלים המצריכים על פני השטח מקור נטוי, ואינם מסוגלים להצריך פסוקית מפורשת (אורנן [תשל"ג], עמ' 93; [תשל"ט], עמ' 124; שורצולד [תשל"ו], עמ' 367), כגון: יוסף התחיל (עמד/מסוגל) לקרוא את הדו"ח במלואו.

הפועל מקבוצה זו יכונה פועל רוכב חד־מושאי.[3] בתבנית זו הנושא הגלוי של הפועל הרוכב זהה לנושא השמוי של המקור הנטוי. קבוצה זו של פעלים כוללת בתוכה את הפעלים האדוורביאליים והאספקטואליים (ראה להלן, סעיפים 6, 7).

3. מיון סמנטי

בחינה סמנטית של פועלי הקבוצה השנייה (סעיף 2, ב), כלומר קבוצת הפועל הרוכב החד־מושאי, מעלה שש קבוצות (להלן, מס' 2–7). לאלה נוסיף את קבוצת פועלי הרצון (להלן, מס' 1) ונגיע לשבע קבוצות סמנטיות שונות. לכל קבוצה צרור מאפיינים תחביריים, הן בתבנית השטח והן בתבנית העמוקה. ואלה הן שבע הקבוצות

לפחות יש כאן גוף (שלישי), מין (זכר) ומספר (יחיד), והנשוא מותאם לכך: 'קל/צריך להתעמל'. וכך גם: כדאי/די/חבל/טוב... להתעמל. מלים מן הטיפוס האחרון (כדאי...) ראוי לכנותן 'מלים קפואות'.

3 ראויה לציון מיוחד תופעה סמנטית מעניינת הקשורה במושג עיקריות סמנטית במשפט (בקינגהם, עמ' 115; צדקה [1978] עמ' 338). מתברר שדווקא המקור הנטוי (כולל אף תיאור התכלית) הוא המציין את הדרגה הגבוהה ביותר של עיקר המשמעות במשפט, ואילו הפועל הנטוי נושא משמעות משנית במשפט. נדגים זאת במשפטים הבאים:

השר עמד לטוס מחר.

הנהג חשש לנסוע בגשם.

הטכנאי נסע/הגיע (כדי) לבדוק את המכונית.

בננו התחיל ללמוד בתיכון.

צווינו עליו לסכם את החשבונות.

לפי סדר הופעתן במאמר:

1. פועלי הרצון – רצה לבדוק, הסכים לטפל (סעיף 5).
2. פועלי אופן – היטיב לנגן; העמיק לחשוב (סעיף 6).
3. פועלי־אספקט – התחיל לטפס; עמד להופיע (סעיף 7).
4. פועלי יכולת – יכול לטוס; מסוגל לשחק (בסעיף 8).
5. פועלי ייתכנות/ודאות – עשוי לברוח; מוכרח להיבחן (סעיף 9).
6. פועלי חובה/רשות – זכאי להיכנס; רשאי לא לשלם (סעיף 10).
7. פועלי שלילה – פחד לברוח; היסס להישאר (סעיף 11).

ראוי לזכור: (א) פעלים מסוימים עשויים להשתייך לקבוצות שונות, אולם במקרה זה יחול שינוי במשמעות הפועל (ראה למשל הפועל יכול בהערה 19). (ב) לא תמיד המיון הוא חד ותחום. כל פועל נבחן על־פי מערכת תבחינים (קריטריונים) המיוחדים לאותה קבוצה, אך מצד שני כל פועל הוא עצמאי, העשוי לחרוג מהמסגרת של הקבוצה.

באשר לקבוצת הפעלים הרוכבים החד־מושאיים ראוי לעמוד על המושג 'מודליות' במשמעותו הרחבה. קיימות הגדרות שונות למושג זה (ראה למשל, פלמר 1989; קופלוביץ' (עמ' 12–64), אך מקובלת עליי ההגדרה הכללית המסכמת גישות שונות והמצויה אצל קווירק–גרינבוים (עמ' 219). וזה נוסח ההגדרה (בשינויים קלים): 'המודליות, המתממשת בצורות שונות במשפט, מציינת הבעת הערכה או שיפוט של מידת אפשרות קיומה של פרופוזיציה כלשהי.' הגדרה כוללת זו מאפשרת לכלול שני טיפוסים של פעלים (שם): (1) 'פעלים המציינים מידה כלשהי של "פיקוח" אנושי על האירועים'; בקבוצה זו הובאו כאן הפעלים האלה: פועלי רצון (סעיף 5); פועלי יכולת (סעיף 8); פועלי חובה/רשות (סעיף 10); פועלי שלילה (סעיף 11). (2) 'פעלים המציינים את מידת ודאותם של אירועים.'; בקבוצה זו נכללו פועלי ייתכנות/ודאות (סעיף 9). פועלי חיזוי העשויים להיות משתמעים מתוך פועלי הרצון (סעיף 5) ומתוך פועלי ייתכנות/ודאות (סעיף 9).

נסכם את קבוצות הפעלים הנידונים במאמר זה: הפעלים המודליים הטהורים במשמעות המצומצמת של ההגדרה,[4] – קבוצות 1, 4, 5, 6, 7 לעיל; הפעלים

4 לוגיקנים מתייחסים בדרך־כלל למושג מודליות במשמעותו המצומצמת, דהיינו למודליות האלתית (מידת האמת והוודאות; ראה להלן, סעיף 9) ולמודליות הדיאונטית (מידת החובה והרשות; ראה להלן, סעיף 10.0). באלה מתרכזים בעיקר דיוניהם של לאיינס (1977; עמ' 786–809) ושל אולווד (עמ' 112), וכך נהגתי במאמר זה, כאשר מדובר במודליות הטהורה, המצומצמת. לעומת זה המושג מודליות (או ה־mood) אצל הבלשנים הוא רחב יותר. נכללים בו

האספקטואליים – קבוצה 3 לעיל; הפעלים האדוורביאליים – קבוצה 2 לעיל.

4.0 דרכי המיון על־פי תבחינים

מיון הפעלים הרוכבים – הפעלים המודליים הטהורים, האספקטואליים והאדוורביאליים – לפי קבוצות משמעות נעשתה בסעיף הקודם. בסעיף זה יובאו מספר תבחינים רלוונטיים, שבאמצעותם אפשר יהיה להגדיר במדויק חלק מתכונותיהם הסמנטיות והתחביריות של פועלי כל קבוצה וקבוצה. תבחינים אלה יאפשרו להכליל כל פועל בקבוצת המשמעות המשתייכת לו. בדרך זו יהיה אפשר לערוך רשימת פעלים לכל קבוצת מיון. זה יאפשר לנו, למשל, לקבוע שהפועל הסכים משתייך לקבוצת פועלי הרצון (סעיף 5), ושהפעלים 'עמד' ו'התחיל' משתייכים אמנם לפעלים האספקטואליים, אך הם שונים בדרגת העובדתיות שלהם (סעיף 7.3 ד).

ואלה הם התבחינים שעל־פיהם ימוינו הפעלים:

א. תבחין תחבירי־סמנטי – מגבלות תפוצה

ב. תבנית עומק סמנטית

ג. שמיטת נושא זהה (שנ"ז)

ד. עובדתיות, ספק־עובדתיות, חסר־עובדתיות

ה. תבחין צורני

תחומים נוספים, כגון: הרצון, השאלה, השלילה, הציווי, האספקט והיכולת (ראה למשל לאיינס (1968), עמ' 307–317); פילמור, עמ' 23). כל התחומים הללו נכללים במושג 'מודליות' במשמעותו המורחבת. רשימה של תחומים שנכללו במושג 'מודליות', מופיעה אצל רוברטס בשם החוקר Rescher, והיא מובאת כאן כלשונה:

Alethic modalities:	relating to truth
Epistemic modalities:	relating to knowledge and belief
Boulomaic modalities:	relating to desire
Deontic modalities:	relating to duties
Temporal modalities:	relating to time
Evaluative modalities:	relating to judgements
Causal modalities:	relating to causes
Likelihood modalities:	relating to probability

ראוי להעיר שהמאמר הזה אינו עוסק בקבוצת פועלי ההערכה והשיפוט (evaluative) הכלולה ברשימה הנ"ל. מוזר שפועלי היכולת אינם מופיעים ברשימה. ייתכן שהם כלולים בקבוצת פועלי ההערכה והשיפוט.

הכוונה בתבחין הצורני (תבחין ה) היא תבניתו המורפולוגית של הפרדיקט הרוכב: פועל נטוי או תחליף פועל, כגון: בינוני פועל או בינוני פעול, תואר־שם או שם. מאחר שתבחין זה הוא גלוי לעין, הוא לא יידון בכל קבוצה אלא לפי מידת הצורך.

4.1 תבחין תחבירי־סמנטי (תבחין א)

התבחין התחבירי יעסוק במגבלות התפוצה התחבירית־סמנטית של הפועל הרוכב ובמספר המקומות שהוא מצריך, דהיינו: בערכיותו. קיימות אפשרויות שונות, לדוגמה:

א. המקור הנטוי מסוגל או אינו מסוגל להתגלגל לפסוקית, למשל:

אני מקווה ללמוד ציור ← ? אני מקווה שאלמד ציור.

רמי ניסה ללמוד ציור ← * רמי ניסה שילמד ציור.

הסכמנו כולנו לחתום על הערבות ← הסכמנו כולנו שנחתום על הערבות.

ב. הנושא של הפסוקית מסוגל להיות שונה מהנושא של הפועל הרוכב או זהה לו, למשל:

קיווינו שנוכל ללמוד ציור (- הנושא זהה והמשפט דקדוקי).

רמי מקווה שבנו ילמד ציור (הנושא שונה והמשפט דקדוקי).

ג. הפסוקית מסוגלת או אינה מסוגלת להתפצל לשני משלימים:

ציפינו שהוא יצליח ← ציפינו ממנו להצליח/שיצליח/להצלחה.

הסכמתי שבתי תיסע לחו"ל ← * הסכמתי לה לנסוע/שתיסע/לנסיעה.

פיצול זה של הפסוקית מכונה בדקדוק הצאצאני (הגנרטיבי) 'גלגול עילוי הנושא' (ראה צדקה (1978), עמ' 339, וראה להלן, סעיף 9.2 ג).

ד. זמנו של הפועל בפסוקית (כאשר היא מתאפשרת) עשוי להתממש: (א) רק בעתיד; (ב) רק בעבר; (ג) בכל הזמנים. לדוגמה:

יוסף קיווה שבתו * למדה/תלמד באוניברסיטה.

התחרטתי *שאצא/שיצאתי בלי מטרייה.

אהוד ידע/שמע שחברו קנה/יקנה/קונה מכונית חדשה.

ה. המקור הנטוי מסוגל או אינו מסוגל להתגלגל לשם־פעולה:

הרופא לא הספיק לבדוק את החולה ← *הרופא לא הספיק בבדיקת החולה.

יוסף עמד לתקן את המכשיר ← *יוסף עמד ל־/את תיקון המכשיר.

רמי התאמץ ללמוד לבחינה ← רמי התאמץ בלימודים לבחינה.

לעתים הגלגול לשם־פעולה עשוי לשנות את הנושא של המקור:

אהוד התחיל לקפל את המצנח ← אהוד התחיל ב/את קיפול המצנח.

במשפט זה הנושא הסמוי של שם־הפעולה 'קיפול' אף הוא 'אהוד' - אהוד מתחיל ואהוד מקפל.

גבי ציפה להצליח ← גבי ציפה להצלחה (שלו או של מישהו זולתו).

ו. מגבלות התפוצה הסמנטית של הנושא על פני השטח:

הנושא עשוי להיות בעל המאפיינים האלה: ± מופשט; ± חי; ± אנושי.

נדגים זאת בפעלים 'קיוה', 'הצליח' ו־'היסס':

ראובן (+ חי) קיווה לצלות את הכינרת.

* השולחן (- חי) קיוה להיות נקי.

המתכנת (+ חי)/האהבה (+מופשט) מצליחה לטעת בנו אנושיות.

דוד (+ אנושי) היסס להיכנס לכיתה.

* העץ (- אנושי) היסס לפרוח.

יש להעיר כי מסומן של נושא, בעל מאפיינים סמנטיים -חי, -אנושי, עשוי לשאת תת־מאפיין של כוח אינהרנטי (כגון כוח מכני או כוח טבע) ולתפקד כ־+חי:

המכונית (כוח מכני) הצליחה/יכולה לנסוע.

הסערה (כוח טבע) יכולה/מסוגלת לעקור עצים.

4.2 שמיטת נושא זהה (שנ"ז) (תבחין ב')

המקור הנטוי הוא כיווצו של משפט בתשתית; לפעמים משפט זה מתממש על פני השטח ולפעמים אינו מתממש. נושאו של משפט זה עשוי להיות או שלא להיות זהה לנושאו של הפועל הרוכב:

עינת קיוותה, שהמדריך יבחן אותה (נושאים שונים).

? עינת, קיוותה שהיא, תבחן את התלמיד (נושאים זהים).

כאשר הנושא של פסוקית המושא זהה לנושאו של הפועל הרוכב, קיימת נטייה כמעט קבועה (בייחוד בגוף שלישי) להשמיט את הנושא של הפסוקית ולהפוך את הפסוקים לצירוף־מקור:

עינת קיוותה לבחון את התלמיד (כיווץ של המשפט: עינת קיוותה שהיא תבחן את התלמיד).

קיימים פעלים, שפסוקית המושא שלהם אינה מתממשת כלל על פני השטח, ובמקומה מופיע מקור נטוי. במקרה זה הגלגול מוגדר כשנ"ז שהוא חובה:

* עינת, ניסתה שהיא, תבחן את התלמיד ← עינת ניסתה לבחון את התלמיד.

4.3 תבנית עומק סמנטית (תבחין ג)

ראוי לקבוע לגבי כל פועל רוכב איך הוא משתלב בתוך המבנה הסמנטי: מה מספר הארגומנטים שמשמעות הפועל מצריכה, איזה מהם ראוי להיות נושא, ואיזה מהם ראויים להיות משלימים. נדגים בפועל 'עשוי' במשמעותו האספקטואלית:

א) הוא פועל חד־מקומי (מצריך ארגומנט אחד), דהיינו, הוא פועל עומד.

ב) מאפיין הארגומנט: +מופשט (משפט). הוא יתפקד בנושא בתשתית הסמנטית.

נדגים את תבנית העומק הסמנטית של המשפט 'אהוד עשוי להירדם' בתרשים הבא:

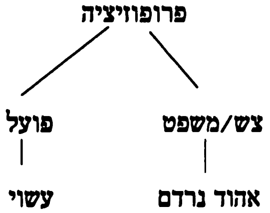

4.4 העובדתיות (תבחין ד)

את הפעלים הרוכבים ואת הפעלים המצריכים פסוקיות ניתן לחלק לקבוצות סמנטיות על־פי 'מידת קיומה' של העובדה המשתמעת מההשלמה. קיימות שלוש מידות של 'קיום עובדתי' (ראה לאיינס [1977], עמ' 793–706; ליץ', עמ' 291–324):

א. פועל עובדתי (factual)

דני התחיל לשחות בברכה המחוממת.

מהמשפט הזה משתמעת העובדה, שהשחייה נתקיימה.

ב. פועל ספק־עובדתי (non-factual)

המורה חשד שהתלמיד העתיק.

התלמידים עמדו להיבחן בשעה עשר.

מן המשפט הראשון משתמעת העובדה: התלמיד העתיק או לא העתיק, ומן המשפט השני: התלמידים נבחנו או לא נבחנו.

ג. פועל ספק־עובדתי (counter factual)

לו יכולתי להתעמל...

אין במשפט זה לא עובדה חיובית (שנתקיימה) ולא עובדה שלילית (שלא נתקיימה). יש כאן עובדה היפותטית בלבד.

לפי ארבעת התבחינים האלה ממוינים בהמשך כל הפעלים, המשתייכים לשבע הקבוצות הנדונות במאמר הזה (לעיל, סעיף 3). בדיקת התבחינים אינה נעשית לפי סדר שהובא בסעיף הזה. מידת החשיבות של כל תבחין אינה שווה בכל קבוצה. אחד התבחינים עשוי להיות קובע לגבי קבוצת פעלים מסוימת ואינו קובע לגבי קבוצה אחרת. לעתים עשוי תבחין אחד להיות מובן מאליו, ואין צורך כלל להזכירו, והקורא יכול, אם ירצה, לבדוק את התבחין בעצמו. ויש ששני תבחינים קשורים ומשולבים זה בזה ואין להפרידם.

5. פועלי הרצון

פועלי הרצון מציינים שאיפה לביצוע פעולה או להתרחשותה של סיטואציה.

האם ציפתה שבנה יבריא במהירות.

עמי התאמץ הרבה להרווית את לחמו בכבוד.

בכלל פעלים אלו: רצה,[5] שאף, חפץ, התאווה, נכסף, השתוקק, אהב, שנא,[6] בחר, חשק, התחשק,[7] חלם, נטה,[8] ביקש,[9] קיווה, ציפה, התכוון,[10] חשב,[11] מעוניין, השתדל,

5 בעברית המדוברת קיימת נטייה להפוך את הפועל רצה לפועל אספקטואלי: כשאומרים 'מתי אתם רוצים לנסוע לתל־אביב?' מתכוונים לומר 'מתי אתם עומדים/אמורים לנסוע לתל־אביב?' תהליך דומה התרחש באנגלית ובערבית מדוברת: I will go (want = will). בִּדִּי אַכְּתֹב = ברצוני לכתוב = אני אכתוב.

6 הפעלים 'אהב', 'שנא' עשויים לשמש גם כפועלי רגש (ראה להלן, סעיף 11.2). במקרה זה הפועל שבפסוקית עשוי לבוא גם בעבר:

אהבתי שבני עמד בכל המשימות (= הייתי שבע רצון...)

הפעלים האלה אהב ושנא עשויים לציין שלוש משמעויות בבת־אחת: במשפט: הוא אהב/שנא לשחק כדורגל. הם עשויים לציין: (א) פועל רגש – המשחק גורם לו שביעות־רצון, הנאה; (ב) כפועל רצון – הוא שאף לשחק; (ג) כפועל אספקטואלי – נהג/נטה לשחק כדורגל.

7 בעברית המדוברת הפועל התחשק מצריך מקור נטוי כנושא: 'התחשק לו/להם לשתות קפה שחור', ולא: הוא התחשק; הם התחשקו...

8 הפועל נטה עשוי גם לקבל משמעות הרגלית (אספקטואלית); (ראה רובינשטיין, עמ' 181), כמו למשל: 'הפקיד הזה נוטה להגיע מוקדם' (= יש לו נטייה קבועה...).

9 הפועל ביקש הוא אג'נטיבי ומשמעותו העיקרית היא העברת מסר, המעורר רצון בזולת לעשות משהו. מסר זה עשוי להיות מכוון למעביר עצמו: 'חגית ביקשה "מעצמה" לקום' (השווה במקרא: וישאל את נפשו למות [יונה ד, ח] ובלשון ימינו: ביקש את נפשו למות). המושא הרפלקסיבי 'עצמו' או 'מעצמו' עשוי ברוב המקרים להישמט: חגית ביקשה לקום; ובמקרא: ויבקש (יוסף) לבכות (בר' מג, ל). וכך משמעות ביקש מתקרבת ל'רצה'. לעניין ההשלמה אין הבדל ביניהם. בשני המקרים המשלים לקום הוא מושא, וזאת בניגוד לדעת אורנן (תשל"ט), עמ' 124.

10 הפועל התכוון הוא דו־משמעי: (א) to mean, כמו: 'המרצה התכוון להרמב"ם/לאומנות המופשטת'. (ב) to intend כמו: התכוונו להשבית את המפעל (ספק עובדתי); במשמעות זו הוא משתייך לפועלי הרצון.

11 הפועל חשב הוא תלת־משמעי: (א) התכוון (intend): 'אני חושב לנסוע לחוץ לארץ'. במשמעות זאת הוא משתייך לפועלי הרצון. (ב) היה סבור: 'אני חושב שרמי נסע/יסע לחו"ל'; כאן הוא משתייך לאחד מפועלי השיפוט, קבוצת פעלים הכלולים בקבוצת הפעלים בעלי פסוקית המושא

הסכים, ניאות, התאמץ, טרח, יגע, דאג, התנגד, סירב, העדיף, גמר אומר, התעקש, נדר, נשבע, קיבל על עצמו.

פועלי הרצון הם בדרך כלל סטאטיים, אך חלק מהם עשויים להיות אג'נטיביים־יזימים (עונים על השאלה: מה x עשה?), כך למשל: בחר, השתדל, התאמץ, טרח, יגע, התנגד, החליט, גמר אומר, התעקש, נדר, נשבע, הבטיח, קיבל על עצמו.

5.1 בדיקת התבחינים

א. הפועל הוא דו־מקומי; צש/נושא: +חי; צש/מושא: משפט ולפעמים שם־פעולה/שם מוחשי.

רוני רצה שבתו תלמד היסטוריה.

השר רצה בהימנעות מפעולה.

מיכל רצתה את הדבש.

ב. הפועל בפסוקית בא רק בעתיד:

רציתי, שהסחורה תימכר/* נמכרה בזול.

זהו התבחין המובהק לפועלי הרצון.

ג. שנ"ז אינו חובה, אך מקובל לקיימו כמעט תמיד:

רצינו בכל הלב שנטייל בנגב (– דקדוקי, אך לא קביל).

ציפינו במשך שבועות, שנוכל להפליג לארץ.

במשפט האחרון שנ"ז לא קוים, כי אין מקור לפועל 'יכול'.

ד. חלק מהפעלים מסוגלים לפרק את פסוקית המושא לשני מושאים:

רציתי/קוויתי שהוא יעזור לנו ← ...ממנו שיעזור לנו.

ציפיתי שאהוד יגבר על יריביו ← ...מאהוד שיגבר על יריביו.

אך כאשר הנושא של הפסוקית הוא בעל מאפיין סמנטי – אנושי, לא ייתכן פיצול:

ציפינו ששערי המניות יעלו ← * ציפינו מהמניות שיעלו.

ה. המקור הנטוי עשוי להתחלף בשם־פעולה: רצה בשתייה/את השתייה; הסכים להשתתפות בעסק; התעקש על פעולה משותפת. במקרה זה עשויה להיווצר דו־משמעות:

רפי הסכים להשתתפות בעסק.

ניתן לשאול: השתתפות של מי, של רפי או של מישהו אחר?

(ראה סעיף 2,א). (ג) הרהר ב־/על – חשבתי עליו/על הנסויים/על כך ש־/בעובדה ש־. גם בהוראה זאת הוא משתייך לקבוצת הפעלים בעלי פסוקית המושא (ראה שם).

ו. תשתית סמנטית

התשתית אינה שונה מזו שעל פני השטח (ראה תבחין א). אף־על־פי־כן יש מקום לסברה, שבתשתית המשלים הוא תמיד משפט, גם כאשר מופיע שם עצם מוחשי על פני השטח. למשל:

אני רוצה גלידה – אני רוצה שתהיה לי גלידה.

החליט על מכונית פיג'ו – החליט שתהיה לו מכונית או החליט לקנות/לבחור מכונית פיז'ו.

דאג למכונית – דאג לטפל במכונית/לאחזקת המכונית.

6. פועלי אופן תיאוריים

6.1 הפועל הרוכב מתאר את המקור ומשמש לו פרדיקט סמנטי:[12]

יהודית היטיבה לנגן = נגינת יהודית הייתה טובה.[13]

12 נראה שפעלים תיאוריים אלה בבניין הפעיל היו במקורם פעלים אג'נטיביים יוצאים. היטיב לנגן התפרש כ'היטיב/שיפר את הנגינה'. אולם פעלים רוכבים אלה איבדו את האג'נטיביות שלהם ושינו את משמעותם. פירוש הדבר שהיטיבו והעמיקו התפרשו כ'טובו' ו'עמקו', והצירוף היטיבו לנגן התפרש כ'נגינתו היטיבה/טובה'. תהליך דומה אירע בלשון ימינו:

אג'נטיבי: 'משה הוריד חמישה ק"ג מהקומה השנייה'.

סביל: 'חמישה ק"ג הורדו על־ידי משה מהקומה השנייה'.

לא אג'נטיבי: 'משה הוריד 5 ק"ג (ממשקלו)' = 5 ק"ג ירדו ממשקלו.

ידוע שרבים הפעלים הגורמים או האג'נטיביים בבניין הפעיל שנעשו לפעלים עומדים חסרי אג'נטיביות: השמין, הרזה, הזקין, ועוד.

גוניוס (עמ' 350) מביא מספר פעלים דומים: השפיל, הגביה, העמיק, הרחיק, היטיב, השכים, הרבה, הפליא.

13 גם באנגלית מצויים פעלים תיאורים אחדים (ראה פלמר [1965], עמ' 161), למשל:

He came to see = He saw at last

He hastened to say = He said in haste

לעומת זאת מצויים באנגלית תוארי־שם רבים הממלאים את מקומו של הפועל ויוצרים תבנית דומה (ראה קווירק־גרינבוים, עמ' 1227):

John was wise to resign; Bob is slow to react והשווה בעברית: 'הוא מהיר/נוח לכעוס; 'הוא ראשון/אחרון לעזור'.

או בצירוף שם־פעולה: 'ספרים אלה קלים/קשים לקריאה' (= ...קריאתם קלה/קשה).

בכלל פעלים אלו: היטיב, העמיק, השכיל, הגדיל, הפליא, הקפיד,[14] טעה, הצליח ועוד; הישיר, הגביה, הנמיך (- מאייכי תנועה); מיעט, הרבה (- מאייכי כמות או מידה או עצמה).[15]

6.2 בדיקת התבחינים

א. הפועל הוא דו־מקומי על פני השטח; הנשוא: +חי (כולל כוח אינהרנטי או מכני):

הקוסם (+חי) הפליא לשעשע את הקהל.

המטוס (כוח מכני) הנמיך טוס.

ב. תבנית עומק סמנטית

נדגים במשפט:

יהודה היטיב לנגן.

במשפט הזה קיימות שתי פרופוזיציות:

(א) יהודה ניגן (ב) הנגינה הייתה טובה. הפרדיקט 'טוב' מתייחס רק ל'נגינה' ולא לכל המשפט 'יהודה ניגן', וזאת בניגוד לפעלים האספקטואליים המתייחסים לכל המשפט (ראה להלן, סעיף 7.3 א).

ג. המקור הנטוי יכול להתחלף בשם־פעולה ללא שינוי בזהות הנושא:

המורה טעה בהערכה - המורה הוא שטעה והמורה הוא שהעריך.

בערבית אין צורת מקור נטוי ועשוי לבוא במקומו שם־עצם, למשל: الله عظيمٌ قدرةً כלומר: אלהים גדול (ב)יכולת (ביחסת האקוזטיב; ראה רייט, ב, עמ' 122).

פירושו של המשפט הזה הוא: אלהים גדול, ויכולתו גדולה. או בניסוח אחר: יכולת אלהים גדולה. תבנית זאת ידועה בשמה הערבי "תמייז" (= הבחנה), והיא קיימת גם במקרא (ראה רבין, עמ' 50–52; צדקה [1981], עמ' 266–267).

14 הפועל הקפיד עשוי להצריך פסוקית מושא; במקרה זה הוא ישתייך לפועלי הרצון, והפועל שבפסוקית יבוא רק בעתיד ככל פועלי הרצון, ומשמעותו תהיה קרובה לפעלים התעקש, עמד על־כך:

שמואל הקפיד, שהשחקנים יתאמנו פעמיים בכל שבוע.

*שמואל הקפיד, שהשחקנים התאמנו פעמיים בכל שבוע.

15 הכמות המאויכת עשויה להיות מכוונת או כלפי משך הפעולה או כלפי תוצאותיה, או כלפי שניהם כאחד: 'הסופר הרבה לכתוב' - משפט זה עשוי להתפרש: הסופר כתב במשך תקופות ארוכות, או: הסופר כתב כתבים רבים (בתקופה קצרה או ארוכה). כאשר המקור הנטוי הוא פועל עומד, תהיה ההתייחסות כלפי משך הזמן בלבד: 'עמי מרבה לישון/להשתזף' - עמי ישן/משתזף פרקי זמן ממושכים או לעתים קרובות.

המועמד הצליח במלחמתו בעוני – המועמד הוא שהצליח והמועמד הוא שנלחם. גלגול המקור לשם פעולה עשוי להחזיר את המשמעות האג'נטיבית המקורית של הפועל (ראה הערה 12), למשל:
המשטרה העמיקה בחקירה (במקום: העמיקה לחקור).
משפט זה עשוי להתפרש בשני אופנים: (א) המשטרה העמיקה את החקירה – המשטרה יזמה וגרמה את העמקת החקירה. (ב) חקירת המשטרה הייתה מעמיקה – וזאת בכל פועל תיאורי ללא משמעות אג'נטיבית.

ד. הפועל הוא עובדתי: השר השכיל לבטל את האישור – ביטול האישור אכן בוצע, התקיים.

7. פעלים אספקטואליים

7.1 המושג 'אספקט' עוסק בתחומי הזמן הלא־דאיקטיים של הפעלים, כלומר ניתוח הזמן שלא מנקודת מבטו של המביע (ראה לאיינס [1977], עמ' 703–718; הנ"ל [1968], עמ' 313; קומרי, עמ' 1–6). ניסוח אחר: האספקט עוסק בחלוקתו הפנימית של 'הזמן' – זמן שהוא מאפיין מלווה קבוע של כל פעולה, התרחשות או מצב. הייתי מעז לומר שהאספקט עוסק בחלוקה הפנימית של הזמן, כאילו מ'נקודת מבטו' של הפועל עצמו. אין לשכוח שזרימת הזמן נתפשת כתנועה במרחב של זמן־מקום. כל פעולה עשויה להתאפיין ב'אספקטים' כגון אלה: פעולה מתחילה, מפסיקה, נמשכת, מתקדמת (פרוגרסיבית), הרגלית, רגעית, קצבית, חוזרת, דינמית, סטאטית, גמורה, לא גמורה וכד'. בכלל פעלים אלו: חדל, פסק, הפסיק, גמר, סיים, כילה, הספיק, התחיל, החל, המשיך, הוסיף, התמיד, הקדים, השכים, התרגל, היה רגיל, נהג, התעכב, איחר, נשתהה, התמהמה, חזר, שב; עבר, הלך, יצא;[16] עמד, מתעתד, בא, אמור, עתיד, סוף.[17]

16 לדוגמה: 'עבר', כמו: 'עבר לעבוד בבניין'; הלך, יצא, כמו: 'הלך לישון'; 'יצא לטייל' (במשמעות אינגרסיבית). הפעלים האלה מצטרפים גם לשם־פעולה: עבר לעבודה בבניין; הלך לעבודה; יצא לטיול. הפועל יצא עשוי להשתלב גם בתבנית תחבירית נוספת: 'יצא לנו לטייל' = נזדמן לנו לטייל; 'יצא שאני נסחפתי לתוך קריירה' (ידיעות אחרונות, 24 בפברואר 1993).

17 סוף משתלב כך: סוף הקבוצה לרדת לליגה הארצית; הקבוצה, סופה לרדת...; סוף הקבוצה שתרד...; והשווה בערבית: سوف اكتب – תרגום מילולי: = סוף אכתוב = סופי שאכתוב.

7.2 מיון תחבירי

הפעלים האספקטואליים נחלקים לכמה קבוצות בעלי תכונות תחביריות שונות:

א. פעלים הרוכבים על מקור נטוי בלבד, כגון:
הספקנו לסיים את המבחן במועד.
ואלה הם הפעלים: הספיק, מתעתד, עתיד, הוסיף, עמד, נהג, איחר, בושש; מזדמן ל־/בא ל־/יצא ל־ (לטייל וכדומה).

ב. פעלים הרוכבים על מקור נטוי ועל שם־פעולה כאחד, כגון:
חדלנו לכתוב/מלכתוב = חדלנו מכתיבה.
בקבוצה זו ייכללו הפעלים האלה: חדל (מ־), פסק (מ-), הפסיק (מ-, את), גמר (את), סיים (את), כילה (את); המשיך (את/ב-), התמיד (ב-), התמהמה (ב-), התעכב (ב-), התחיל (את, ב-), החל (את, ב-); חזר (ל-), שב (ל-), הקדים (ל-), איחר (ל-), עבר (ל-), הלך (ל-), יצא (ל-).

ג. שלושה פעלים חבורים בלבד: חזר ואמר, שב ועשה, הלך והחמיר.
תבנית מיוחדת: נסענו ונסענו = המשכנו לנסוע (משמעות נוספת: נסענו הרבה).

ד. שני פעלים מצטרפים לשם־פעולה בלבד: פרץ בריצה, פתח בקריאה.

ה. הפעלים ותחליפי הפועל שהם קבוצה סמנטית לעצמה (ראה סעיף 7.3 ד), והם רוכבים על מקור נטוי בלבד: עמד, אמור, עתיד, התעתד, בא.

ו. שני פעלים רוכבים על 'להיות': חל להיות, אירע להיות. אלה צורות שהתפתחו בלשון חז"ל (ראה שרביט, עמ' 287–288). 'חל להיות' נתקבל גם בלשון ימינו. יש בצורות אלה כפל לשון: חל והיה, אירע והיה. תבנית דומה נתקבלה בימינו גם בפעלים האוגדיים האלה: חזר/הפך/נהפך להיות...

ז. בעברית הבינונית הכתובה (אך לא בלשון המדוברת) נתקבלה מלשון המשנה התבנית 'פועל + בינוני' בפועל 'התחיל' בלבד (ראה שרביט, עמ' 282, סעיף 4): התחיל/החל אוכל/שותה.

7.3 בדיקת התבחינים

א. תבנית סמנטית: הפועל האספקטואלי הוא פועל חד־מקומי בתשתית; הוא פועל עומד. הנושא בתבנית העומק הסמנטית הוא כל הפרופוזיציה המציגה את הסיטואציה. נציג את תבנית העומק הסמנטית בתרשים הבא:

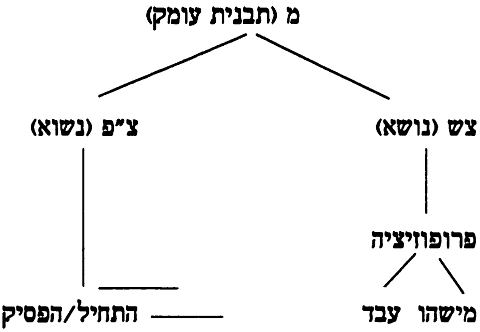

יש לשער שהפעלים האספקטואליים היו במקורם פעלים גורמים, במשך הזמן הם איבדו את רכיב הגרימה ונעשו פעלים בעלי משמעות עומדת חד־מקומית, כפי שאירע בפעלים התיאוריים (ראה הערה 12).

ב. שנ״ז חובה: אהוד התחיל (אהוד עבד) ← אהוד התחיל לעבוד.

ג. המקור הנטוי עשוי להתחלף בשם־פעולה (ראה להלן, סעיף 7.2 ב):
רמי חדל לכתוב ← רמי חדל מכתיבה.
יהודה איחר/חזר/הלך... לעבוד ← רמי איחר/חזר/הלך... לעבודה.
מספר פעלים עשויים להצריך מושא ישיר, כמו:
סיים לעבוד ← סיים את העבודה.
הפעלים הם: התחיל, סיים, גמר, הפסיק, כילה, הקדים. במקרה זה המשמעות האג׳נטיבית המקורית חוזרת (ראה לעיל, תבחין א):
יהודה התחיל את העבודה = יהודה גרם לכך שהעבודה תתחיל.

ד. כל הפעלים האספקטואליים הם עובדתיים חוץ מהפעלים האלה: עמד, אמור, עתיד, התעתד, בא. לדוגמה:
רמי התחיל לעבוד/רמי יתחיל לעבוד.
רמי אכן עבד ואכן הוא יעבוד, אין ספק בכך.
לעומת זה במשפט הבא, קיים ספק בקיומה של העובדה:
יוסף עמד להגיע בשעה שמונה.

8. פועלי יכולת

8.1 קיימים פועלי יכולת מועטים.[18] פועל נטוי קיים רק אחד: 'יכול', וכן קיים תחליף פועל אחד: 'מסוגל', וניתן להוסיף: מוכשר, שמשמעותו קרובה מאוד ל'מסוגל'. לעומת זה קיימים מספר צירופי פעלים כבולים, היוצרים תבנית של משפטי מקור, שנושאם הוא מקור: יש בידי־, יש לאל יד־, יש בכוח־, קצרה יד־ (= לא יכול), יש ביכולת־; הייתה ל־ היכולת; יש באפשרות־; לדוגמה:

יש בידי/ביכולת המנהל לדחות את הבחינה.

8.2 בדיקת התבחינים

א. מגבלות התפוצה של פועלי היכולת: הפועל הוא דו מקומי: צש/נושא: +חי (או בעל כוח אינהרנטי או מכני); המשלים/המושא: מקור נטוי.

ב. תבנית עומק סמנטית (הפועל הוא דו־מקומי – מאפייני הנושא (כמפורט בסעיף הקודם). המשלים/המושא חייב להיות משפט שמתכווץ למקור נטוי אחרי שנ"ז:

אני יכול (אני רץ) ← אני יכול לרוץ.

הצירופים הפועליים הכבולים (לעיל סעיף 8.1) יוצרים תבנית של משפט מקור: יש בידי (נשוא) לשחק (נושא). זהו ניתוח צורני בלבד; למעשה נושא התוכן (התימה) כאן הוא 'אני' הנרמז במלה 'בידי', ונשוא־התוכן (הרימה) כאן הוא 'יש בידי־לשחק'. בצורה זאת הניתוח מקביל לתבנית העומק הסמנטית.

ג. כל פועלי היכולת הם פעלים ספק־עובדתיים:

יכולתי לפתוח את הדלת (= ספק אם פתחתי את הדלת).

הוכחה לכך ישמש המשפט הבא, שאינו מכיל סתירה בין תוכני שתי פסוקיותיו:

יכולתי לפתוח את הדלת, לו היה בידי מפתח.

והשווה זאת למשפט המכיל פועל עובדתי "התחלתי":

* התחלתי לפתוח את הדלת, לו היה בידי מפתח.

18 רובינשטיין (עמ' 177) כולל בתוך פועלי היכולת גם את הפעלים: ידע, הצליח, זכה. צדקה (1986, עמ' 178) כולל את ידע ואת הצליח, אך מוציא את זכה, מאחר שהוא משתייך לקבוצת הפעלים השוררים בפסוקית מושא (פסוקית ש-): 'הוא זכה שבתו קיבלה פרס'.

הפועל הצליח, כאמור, שייך למעשה לפעלים התיאוריים (ראה סעיף 6.1): 'הפליטים הצליחו לעבור את הנהר' = הפליטים עברו את הנהר בהצלחה.

גם את הפועל ידע הוצאתי מכלל פועלי היכולת (ראה י' צדקה, 1994). הפועל הצליח הוא פועל עובדתי מובהק, ואילו פועלי היכולת אינם עובדתיים: 'הצלחתי/עלה בידי לנעול את הדלת' = אכן הדלת ננעלה.

ד. הפועל 'יכול' אינו מצטרף לשם־פעולה: * הוא יכול לנסיעה. ואם אמנם הוא מצטרף לשם פעולה או לשם עצם כללי כלשהו, הרי משמעותו משתנית ל'התגברות על...', למשל: יכולנו ל-היריב/האיבה/ההתנגדות. כאן 'יכול' מתפרש:'הצלחנו להתגבר על...'. ההוכחה לכך, שמשמעות הפועל 'יכול' בשני המשפטים אינה זהה, תשמש לנו העובדה ש'יכול' כפועל רוכב הוא פועל ספק־עובדתי (תבחין ג) ואילו 'יכול' כפועל לא רוכב הוא פועל עובדתי:
יכולנו להתנגדות של היריב (- ... ההתנגדות כבר התקיימה.
לעומת הפועל 'יכול' תחליף הפועל 'מסוגל' עשוי להצטרף לשם־פעולה ללא שינוי במשמעות:
המכונית הזאת מסוגלת לנסיעה מהירה.

9. פועלי הוודאות

הפעלים המודליים במשמעות הלוגית המצומצמת כוללים שתי קבוצות של פעלים: (א) פועלי הוודאות או הייתכנות וההכרחיות הנידונים בסעיף הזה. (ב) פועלי החובה והרשות הנידונים בסעיף הבא.

פועלי הוודאות מציינים את מידת האמת או את מידת הוודאות והייתכנות וההכרחיות האובייקטיבית או הסובייקטיבית של קיומה של עובדה או סיטואציה כלשהי. (במינוח לועזי פילוסופי־לוגי על־פי לאיינס [1978, עמ' 797 alethic and epistemic necessity or possibility לעומת זה פועלי החובה והרשות מציינים את מידת החובה והרשות לביצוע פעולה כלשהי (ראה בסעיף הבא). לעתים רק ההקשר עשוי להבדיל ביניהם ולעתים ההבדל הוא עמום. בקבוצות זו אין פועל נטוי, ועל־כן נוח להשתמש כאן במונח הסמנטי 'פרידיקט'.

פרידיקטים רוכבים: מוכרח, צריך, נאלץ, יכול,[19] הכרחי (לנסוע); עשוי, עלול, צפוי.

19 לפועל יכול שלוש משמעויות שונות בעלות תשתית סמנטית שונה: (א) איני יכול (מסוגל) להרים משא זה. (able, capable); התשתית הסמנטית - ראה סעיף 8.2, ב. (ב) יש עננים כבדים, גשם יכול לרדת כל רגע (יכול = ייתכן; may, possible); במשמעות זו יכול משתייך לקבוצת פועלי הוודאות (סעיף 9). שלילה יכול במשמעות זאת תהיה הכרחי, מוכרח: 'הצעירים האלה אינם יכולים אלא להמשיך להתאמן... הם מוכרחים להמשיך להתאמן'. (ג) אתה יכול להיכנס (יכול = רשאי; may). במשמעות זו הפועל יכול משתייך לקבוצת הפעלים הדיאונטיים, פועלי רשות/חובה (סעיף 10).

פרידיקטים לא רוכבים:

ההשלמה היא נושא או מושא: בטוח ש-, סבור ש-, מסופק ש-, נראה ש-, דומה ש-, נדמה ש-, ייתכן ש-, ספק אם, ספק ש־, הכרחי ש-, ודאי ש-, יכול להיות ש-, ידוע ש-, יכול ש-.

תיאורי משפט: כנראה, כידוע, בידוע, כמדומה, בוודאי.

תוארי־פועל: ודאי, אולי, בהכרח, בספק.

נשואים תיאורי־שם: פעולה זו ודאית/הכרחית/אפשרית/מסופקת/בספק.

תבנית מיוחדת: מדינת ישראל מוכרחה/צריכה שתהיה לה עצמה.

9.2 בדיקת התבחינים

א. הפרדיקט המודלי של מידת הוודאות משמש נשוא או פרדיקט לכל הסיטואציה או של העובדה המובעת בפרופוזיציה. נדגים את התבנית הסמנטית באמצעות הפרדיקט 'הכרחי':

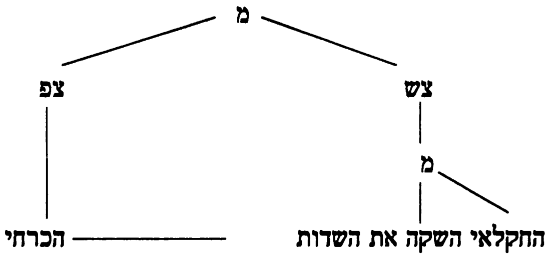

התבנית הסמנטית באה לידי מימוש בלשון המדוברת או בלשון העיתונות:
זה שהשקינו את השדות היה הכרחי (לנו).
המשפט הזה עשוי להתגלגל ל-:
היינו מוכרחים להשקות את השדות.

ב. ציון מידת הוודאות יש בו היבט אובייקטיבי (אלתי - alethic) והיבט סובייקטיבי (אפיסטמי). היבט אובייקטיבי יש, לדוגמה, במשפט: השמש מוכרחה/חייבת לזרוח מחר (מפני שזהו חוק טבע ולא מפני שאני סבור כך). היבט זה מובא לפעמים בלשון המדוברת בביטויים שונים, כגון: ככה זה, זה הוא זה. ההיבט הסובייקטיבי של המביע עשוי לבוא לידי גילוי על פני השטח בדרכים שונות: אני (או כל נושא אחר) יודע ש-/סבור ש-/חושב ש-...; נראה/נדמה ל- ש-; יש ל- הרגשה/תחושה ש-...; במקרים אלה מתקיימות שתי פרופוזיציות, אחת שוררת בשנייה,

ולכל אחת פרדיקט משלה: נראה לי שהכרחי לפעול במהירות. אני רואה/סבור שהכרחי לפעול במהירות.

ג. גלגול עילוי הנושא – זהו שם הגלגול בדקדוק הצאצאני (הגנרטיבי), שבאמצעותו מתבצע המעבר מתבנית העומק לתבנית התחבירית, שבה הנושא של הפסוקית הופך לנושאו של הפרדיקט המודלי (ראה צדקה [1978], עמ' 339):

מן התבנית: החקלאי השקה את השדות – (זה) היה הכרחי.

אל התבנית: החקלאי היה מוכרח להשקות את השדות.

הנושא 'החקלאי' עלה במעמדו התחבירי מהיותו נושא בפסוקית נטועה אל נושא במשפט עצמאי.

ד. שנ"ז הוא חובה: * אני מוכרח שאני אקנה מוכנית ← אני מוכרח לקנות מכונית.

10. פועלי חובה/רשות

10.1 פעולות יזומות רבות הן תוצאה של אילוצים או של היתרים חברתיים: דת, חוקה, מנהגים, מסורת, הרגל, דחפים, יצר וכד'. אילוצים אלה מתחילים מקצה אחד של הטלת 'חובה' דרך 'רשות' וכלה ב'אי־חובה" או ב'מתירנות'. פעולות אלה של חובה או של רשות מכונות פעולות 'דיאונטיות' (deontic; על־פי לאיינס [1978], עמ' 823; אולווד, עמ' 111). קיימת קבוצה של פרדיקטים דיאונטיים, המאייכים את הפעולות וקובעים את מידת האיסור וההיתר, כגון: אסור, חייב, רשאי, מוכרח, זכאי, מוסמך, חפשי, מוגבל, מצווה, אפשר.

כאשר הגורם הדיאונטי גלוי, ייווצרו שתי פרופוזיציות, שהאחת שוררת בשנייה:

התורה מחייבת אותנו לשמור את השבת.

הפעלים הדיאונטיים הגורמים לא תמיד גלויים, אך הם עשויים להשתמע, כגון:

אנו חייבים/מחויבים/מוכרחים לשמור את השבת.

מתוך ידיעתנו הכללית בתורה משתמע מן המשפט הזה כי 'מישהו' או 'משהו' מחייב זאת. וכך, לדוגמה, גם: אתה רשאי/יכול להיכנס להצגה זו', כלומר: מישהו ודאי הרשה זאת.

10.2 חלק מפועלי הוודאות (סעיף 9) משתייכים גם לקבוצה זו, ורק ההקשר קובע את משמעותם, ויש שהמשמעות עמומה ומתנדנדת בין שתיהן:

חברי חייב/מוכרח לראות את ההצגה.

משמעות א: כפועל ודאות

במקרה זה 'ההכרח' (או הוודאות) היא אפיסטמית, כלומר הדובר מסיק מתוך הידוע לו, כי חברו בוודאי יראה את ההצגה, או בניסוח לשוני גלוי:

אני בטוח (מכל הידוע לי) כי חברי בוודאי יראה את ההצגה.

משמעות ב: כפועל דיאונטי

ייתכן שכוונת מביע המשפט היא, שחברו חש הכרח פנימי או חיצוני לראות את ההצגה, או בניסוח שונה: מישהו או משהו (פנימי או חצוני) הטיל עליו לראות את ההצגה. משמעות זאת משתמעת מתוך המשפט המקובל בלשון המדוברת: הנאמר בהנגנה מיוחדת:

אתה מוכרח לראות את ההצגה/לצאת לנופש/...

10.3 רשימת פרדיקטים ומיונם

אפשר למיין את הפרדיקטים הדיאונטיים מורפולוגית ותחבירית. (יש להזכיר כאן, שיש פעלים דיאונטיים גורמים כמו אסר, נמנע, התחייב, קיבל על עצמו, הרשה וכד'. אלה אינם שייכים לענייננו).

א. המיון המורפולוגי

קיים פועל אחד נטוי: יכול (ראה הערה 19 לעיל).

אתם יכולים להשתתף בהצבעה = אתם רשאים...

כל השאר הם למעשה תחליפי פועל (ראה סעיף 1.0 א לעיל) ושמות־עצם המשתלבים בתבניות תחביריות שונות. נמיין אותם לפי חלקי דיבור:

1. תוארי־שם: חייב, אחראי, חפשי, רשאי, זכאי, כשר, אפשר, אפשרי, הכרחי, חוקי, ועוד.
2. צורות בינוני: מחויב, מוכרח, מצווה, נמנע, מוסמך, מוגבל, פטור, ניתן, אסור, מותר, ועוד.
3. שמות־עצם: חובה, מחויבות, איסור, אפשרות, זכות, אחריות, רשות, סמכות, תוקף, יד־חפשית, היתר, ועוד.
4. חלקי־דיבור שונים: על-, אל ל-, אין, יש (כגון: עליו להסתגל למצב; אל לנו לוותר; יש לפתור את הבעיה; אין לעשן כאן). תבנית מיוחדת: היה לו להישאר במקום.

ב. המיון התחבירי

1. משפט פשוט – משפט פשוט עם נושא פרסונלי:

אני/ראובן חייב/רשאי להשתתף במשחק הבא.

2. משפט מקור
אסור/חובה להפסיק את השביתה.
מן הנמנע/ מן ההכרח לעבור את הנהר.
3. משפטי בעלות
שמות העצם משתלבים בתוך משפטים בעלי תבנית של משפטי בעלות: יש/ היה x ל־y: יש לנו זכות/אפשרות לקבל הלוואה.

10.4 בדיקת התבחינים

א. תבנית־השטח

התבנית המצויה של הפרדיקט הדיאונטי היא המשפט הפשוט בעל הנושא הפרסונלי (לעיל, 10.3, ב.1.) בתבנית זו הפרדיקט הוא דו־מקומי; ארגומנט אחד הוא +חי המשמש כנושא, וארגומנט שני הוא מקור נטוי. כגון:
יהונתן (+חי) יכול/חייב/רשאי/מוסמך לחתום על ההסכם.
על פני השטח קיימות תבניות תחביריות שונות (ראה לעיל שם וכן ב.3.). גם באלה ניתן להוסיף את הנושא הלוגי כתימה בצורת צירוף יחס:
מותר/אפשר לכם/לשחקנים לצאת להפסקה.
הייתה לנו/למנהל מחויבות/סמכות לבטל את הנסיעה.
וכאשר התימה אינה מוזכרת כלל, הרי היא סתמית:
אסור (על אנשים כלשהם) לדרוך על הדשא.

ב. תבנית עומק סמנטית

כל התבניות השונות שעל פני השטח הם למעשה מימושים של תבנית עומק אחת. בבסיסו של כל פרדיקט דיאונטי עומדת הפרופוזיציה הגורמת (האוסרת/המתירה), שבלעדיה אין משמעות לדיאונטיות, והיא חלק מהגדרת המושג (לעיל, 10.1).
אם כך, קיימות בתשתית שתי פרופוזיציות, האחת רוכבת־שוררת על השנייה:

הפרופוזיציה הגורמת	הפרופוזיציה הנטועה
משה אסר	ש- יוסף יעשן סיגריות.

אנו נוכחים לדעת, שלמעשה תבנית העומק אינה שונה מתבנית־השטח.

ג. גלגולים מתבנית העומק

מן התבנית הסמנטית הנ״ל או מן המשפט המורכב הנ״ל נובעים כל הגלגולים

והתבניות שעל פני השטח – וזאת בלי לאבד את המשמעות הכוללת של המשפט. נדגים בפועל 'אסר' (וגם בפעלים אחרים). ושוב, נזכור: הפרופוזיציה הגורמת קיימת תמיד ברקע, בין אם היא מפורשת בין אם לאו.

מישהו אסר שיוסף יעשן סיגריות	אסור שיוסף יעשן סיגריות.
נאסר על יוסף לעשן סיגריות.	אסור לעשן סיגריות.
אסור על יוסף לעשן.	יוסף אסור לו לעשן.
סיגריות אסורות בעישון.	
יוסף חייב בתשלום.	יוסף מנוע מעישון.

ד. תבנית המשלים ושנ"ז

חלק מהפרדיקטים עשויים להצטרף לפסוקיות באמצעות מלית הסרק 'כך':

שמואל מחויב/מוסמך/אחראי לכך שהוא יסיים את העבודה.

* שמואל חייב/חפשי/רשאי לכך ש...

חלק מהפרדיקטים מחייבים נושא זהה בפסוקית הנטועה וחלק אינם מחייבים:

שמואל מחויב/אחראי לכך שהעבודה תסתיים במועד.

*שמואל רשאי/חפשי שהעבודה תסתיים במועד/שבתו תיסע לגליל.

שנ"ז: בחלק מהפרדיקטים הוא חובה ובחלק אינו חובה, אך לא תמיד הוא קביל.

שנ"ז חובה:

* המורים רשאים שהם ייעדרו יומיים בשנה ללא אישור רפואי ← המורים רשאים להיעדר...

שנ"ז אינו חובה:

אנחנו אחראים לכך שנגיש את התלמידים לבחינות.

אך עדיף: אנחנו אחראים להגיש...

בפועל יכול שנ"ז הוא חובה:

* אנחנו יכולים שניכנס חינם ← אנחנו יכולים להיכנס חינם.

ה. שם פעולה

חוץ מהפועל יכול כל הפרדקטים המסוגלים לקבל נושא פרסונלי במשפט פשוט (ראה 10.3, ב, 1) עשויים לקבל השלמה של שם־פעולה:

אנחנו מחויבים/ראויים לבחינה נוספת.

המורים אינם חופשיים/פטורים מבדיקת הבחינות.

11. פועלי השלילה

11.1 פועלי השלילה שוללים את המקור הרכוב ללא מלית שלילה מפורשת, כגון: רמי פחד לטפס על העץ הגבוה.

פועלי השלילה מתארים מצד אחד את המקור (כמו הפעלים התיאוריים, ראה לעיל, סעיף 6), ומצד אחר הם מטילים עליו רכיב משמעות של שלילה, של אי־קיום. אפשר לכנותם פעלים תיאוריים שוללים. מספר פעלים כלולים בקבוצה הזאת, וכולם פעלים נטויים: פחד, חשש, ירא/התיירא, היסס, התעצל; שכח, התקשה. לדוגמה:

אהוד פחד לנהוג במכונית המקולקלת. משתמע מכך: אהוד לא נהג; אהוד לא פחד לנהוג... משתמע מכך: אהוד אכן נהג. וכן: 'בתחילה התעצלתי לנקות את החדר, אך לבסוף החלטתי לנקות אותו' - אין סתירה בין שני המשפטים החבורים כאן, שכן בתחילה לא נוקה החדר מתוך עצלות, אך אחר־כך הוא אכן נוקה. וכן:

'שכחתי לנעול את הדלת', משתמע מכך שלא נעלתי את הדלת;

'התקשיתי לנהוג במכונית', פירושו: לא יכולתי לנהוג כהלכה, נהגתי בקושי.[20]

11.2 פועלי־השלילה לעומת פועלי הרגש

מן הראוי להוסיף ולהבהיר שאין לטשטש את ההבדל בין פועלי הרגש כמו: שמח, התרגש, התרגז, התלהב, התעצב ואף פחד והתיירא לבין פועלי השלילה; נשווה את שני המשפטים:

המכונית התקלקלה, ואף־על־פי־כן אהוד שמח לנהוג במכונית (פועל רגש).

המכונית התקלקלה, ולכן אהוד פחד לנהוג במכונית (פועל שלילה).

יש להדגיש שבשני המשפטים קיימת העובדתיות, במשפט הראשון - עובדתיות חיובית: הנהיגה התקיימה; במשפט השני - עובדתיות שלילית: הנהיגה לא התקיימה (או בניסוח אחר: אי־הנהיגה התקיים). במשפט הראשון המקור משמש כגורם לשמחה, ואילו המשפט השני אינו מתפרש ש'הנהיגה גרמה לאהוד לפחוד'; משמעותו קרובה מאוד למשפט הפרפרזי:

אהוד פחד, שאם ינהג במכונית, הוא עשוי להיתקל בבעיות לא נעימות.

ניתן לומר, שהגורם אמנם קיים, אך הוא היפותטי, ואילו בפועלי הרגש הגורם הוא עובדתי:

שכחתי שבתי נהגה במכונית.

פחדתי כאשר בתי נהגה במכונית.

20 המשפט 'התקשיתי לנעול את הדלת' הוא שווה משמעות למשפט 'נעלתי את הדלת בקושי'. נראה שהתיאור 'בקושי' הפך לפועל רוכב תיאורי 'התקשיתי' תוך כדי קיום המשמעות השלילית. גם באנגלית המלה hardly מציינת שלילה (ראה קווירק־גרינבוים, עמ' 780–781).

11.3 בדיקת התבחינים

א. תבנית השטח: הנושא/צש: +חי; המקור: פעולה אג'נטיבית.
שרית (+חי) פחדה לנסוע/לאכול (מקור אג'נטיבי).
*אהוד פחד להבין/לדעת/להתכוון... (מקור לא אג'נטיבי).

ב. שנ"ז - חובה:
אהוד פחד שהוא יסע ← אהוד פחד לנסוע.
הפועל 'פחד' כפועל רגשי עשוי לצרף אליו פסוקית:
אהוד פחד שלא ימצא עבודה (הנושא זהה).
אהוד פחד שהכלב ישתחרר (הנושא שונה).

ג. עובדתיות: פועלי השלילה הם, כאמור, פעלים עובדתיים; כלומר, אי־קיום הפועל השרור הוא עובדה (ראה גם 11.2). לדוגמה: 'אסף היסס לספר את הבדיחה' עניינו: אסף לא סיפר את הבדיחה. 'אי־ספור' הבדיחה הוא עובדה; והמשפט, הזה אינו שווה־משמעות למשפט: *אסף סיפר את הבדיחה בהיסוס'. וכן: 'עמי ירא/התיירא לשוחח עם המפקד' - עמי לא שוחח עם המפקד; 'נמרוד התעצל להכין לו ארוחה' - נמרוד לא הכין ארוחה.
לעומת זה הפועל 'התקשה' הוא ספק־עובדתי (ראה הערה 20): 'הילד התקשה לפתוח את הדלת' - הדלת נפתחה או לא נפתחה.

ד. תבנית עומק סמנטית - נראה שהפועל פחד כפועל רוכב הוא בעל משמעות מורכבת, והוא מכיל רכיב של 'נסיגה' והרחקה. תשתיתו של המשפט כמו 'אהוד פחד לנהוג' נראית כמגולגלת ממשפט התשתית הבא:
אהוד נרתע/התרחק/נמנע מתוך פחד מלנהוג.
נראה שאותו הרכב סמנטי קיים בשאר הפעלים בקבוצה זאת, חוץ מן הפועל 'התעצל', שבו קיים רכיב סמנטי של 'אי־רצון': 'התלמידים מתעצלים להתאמן' - התלמידים אינם רוצים - מתוך עצלות, או מתוך חוסר אנרגיה - להתאמן.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אורנן (תשל"ג) = ע' אורנן, תחביר העברית החדשה, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ג.

אורנן (תשל"ט) = ע' אורנן, המשפט הפשוט, ירושלים תשל"ט.

אולווד = J. Allwood, L. Anderson and Dahl, *Logic in Linguistics*, C.U.P. 1977.

בקינגהם = H. W. Buckingham, "The Comitative and Case grammar", *Foundation of Language*, 1973.

גזניוס = E. Kautzsch, *Gesenius' Hebrew grammar*, Oxford 1910

לאיינס (1968) = J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, C.U.P. 1968

לאיינס (1977) = Id., *Semantics*, C.U.P. 1977

ליץ' = G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth 1974

פילמור = C.J. Fillmore, "The Case for Case" in: *Universals in Linguistic Theory* (ed. E. Bach and R.T. Harms) New York 1968

פלמר (1965) = F.R. Palmer, *A Linguistic Study of the English Verb*, Longmans 1965

פלמר (1986) Id., *Mood and Modality*, Cambridge 1986

צדקה (1978) = י' צדקה, תחביר המשפט, ירושלים 1978.

צדקה (1981) = י' צדקה, תחביר העברית בימינו, ירושלים 1981.

צדקה (1989) = י' צדקה, תחביר ושחבור, תל־אביב 1989.

צדקה (1994) = י' צדקה, "'ידע' – פועל יכולתי", בלשנות עברית, 37 (תשנ"ד), עמ' 34–39.

קופלוביץ = Z. Kopelovich, *Modality in Modern Hebrew*, Ann Arbor, Michigan 1982

קווירק-גרינבוים = R. Quirk and S. Greenbaum et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London 1986

קומרי = B. Comrie, *Aspect*, C.U.P. 1976

רבין = ח' רבין, תחביר לשון המקרא, ירושלים תשנ"ד.

רובינשטיין = א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1971.

רוברטס = R.J. Roberts, "Modality in Amele and other Papuan Languages", *Linguistics*, 26 (1990), pp. 363–401

רוזן = ח' רוזן, עברית טובה (מהדורה חדשה), ירושים 1977.

רייט = W. Wright *A grammar of the Arabic Language,* Cambridge 1964 (=1933)

שוורצוולד = א' שוורצוולד, "הוראת הנשוא המורחב", החינוך, ג־ד (תשל"ו), עמ' 246–251; ה (תשל"ז), עמ' 365–372.

שרביט = ש' שרביט, "תחביר הפעלים המצריכים שם־פועל כמשלים יחיד בלשון חכמים", מחקרים בלשון, ב־ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' 279–296.